

بررسی نظام بهره‌برداری مراتع

اشاره:

آنچه پیش روی دارید خلاصه گزارش‌های مقدماتی است از «بررسی نظام بهره‌برداری مراتع» که توسط مرکز تحقیقات کشاورزی و دامپروری وزارت جهاد سازندگی تهیه و تدوین شده است. این طرح که در شکل نهایی و کامل خود ۲۴ مجلد را دربرمی‌گیرد، بیانگر قابلیت‌های جهاد سازندگی در برنامه‌ها و پروژه‌های فنی-تخصصی بوده، چشم‌انداز روشنی از توانایی‌های این نهاد انقلابی را به نمایش می‌گذارد.

پیش‌گفتار

در چند دهه اخیر تجربیات متنوع و گسترده‌ای در اجرای روش‌های اصولی بهره‌برداری، احیاء و اصلاح مراتع کشور به‌دست آمده است.

طرح تدوین روش‌های مدیریت، مسئله‌یابی، موضوع و هدف

تهیه‌شده در «مرکز تحقیقات کشاورزی و دامپروری وزارت جهاد سازندگی»

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پستال جاب علوم انسانی

هم‌زمان با کسب این تجربیات ارزنده، کارشناسان با مسایل و مشکلاتی روبه‌رو شده‌اند که از حوزه تخصصی، فنی و علمی خارجند، زیرا بهره‌برداران مرتع (طیف گسترده‌ای از عشایر و روستاییان) که از مراتع با شیوه‌های متفاوتی بهره‌برداری می‌کنند، اجرای اصول مرتع‌داری را با مشکل مواجه کرده‌اند.

این تجربیات نشان داده است که بدون توجه به مسایل بهره‌برداران، اجرای اصول درست بهره‌برداری مراتع اگر ناممکن نباشد، حداقل بسیار دشوار خواهد بود. از این دیدگاه، کارشناسان بر آن شدند که مجموعه مسایل بهره‌برداری از مراتع را در چارچوب نظام بهره‌برداری، طرح و بررسی کنند.

در میزگردی که بدین منظور با شرکت صاحب‌نظران دانشگاه‌ها، دفتر فنی مرتع سازمان جنگل‌ها، شورای عالی جنگل و مرتع و مهندسین مشاور به دعوت واحد مرتع کمیته کشاورزی دفتر مرکزی جهاد سازندگی در تاریخ ۶۶/۵/۲۹ تشکیل شد، بر ضرورت بررسی مسایل بهره‌برداری مراتع در چارچوب یک نظام، تأکید شد. کمیته کشاورزی جهاد سازندگی پس از قبول بی‌گیری این مهم، انجام آن را برعهده مرکز تحقیقات کشاورزی جهاد سازندگی گذاشت.

بررسی «نظام بهره‌براری مراتع» کار خود را از بهار ۱۳۶۷ آغاز کرده است و اکنون به مرحله پایانی و نتیجه‌گیری رسیده است. امید است نتایج بدست آمده از این کوشش، بتواند راه‌گشای مسئولین در انتظام بخشیدن به بهره‌برداری اصولی مراتع به عنوان یکی از اساسی‌ترین منابع طبیعی کشور باشد.

«ستاد اجرایی»

۱- طرح مسئله:

دگرگونی‌هایی که در چند دهه گذشته در نظام دامداری عشایری و غیر عشایری رخ داده است، بهره‌برداری از منابع طبیعی و به‌ویژه مراتع را با بحرانی روبه‌رو ساخته که شکل‌گیری نظام دامداری به ویژه از نظر بهره‌برداری اصولی از مراتع را با مشکلات اساسی مواجه کرده است.^(۱) جلوه‌بارز بحران به‌وجودآمده آن است که بخشی از دامداری که به نحوی از مراتع بهره‌برداری می‌کند، در دوران برزخ قرار گرفته است. از یک سو نظام گذشته و سنتی تغییر کرده است و از سوی دیگر، تاکنون نظم نوین و صحیحی

● بررسی نظام بهره‌برداری مراتع کار خود را از بهار ۶۷ آغاز کرده، اکنون به مرحله پایانی و نتیجه‌گیری رسیده است.

● دگرگونی‌هایی که در چند دهه گذشته در نظام دامداری عشایری و غیرعشایری رخ داده است، بهره‌برداری از منابع طبیعی و به‌ویژه مراتع را با بحرانی روبه‌رو ساخته که شکل‌گیری نظام دامداری از نظر بهره‌برداری اصولی از مراتع را با مشکلات اساسی مواجه کرده است.

● بهره‌برداری از مراتع در شیوه‌های گوناگون دامداری، جزئی از اقتصاد دامداری و اقتصاد ملی به‌شمار می‌رود. از این جهت، ارتباط تنگاتنگی با مجموعه‌ای از عوامل اقتصادی و سیاست‌هایی دارد که آن را تحت تأثیر قرار می‌دهد.

دامداری نیز از عامل محدودکننده مرتع تأثیر می‌پذیرد. از این نظر، توجه به این نکات حدود اکولوژیکی، اقتصادی و اجتماعی بهره‌برداری از مراتع را در جهت حفظ منابع طبیعی تعیین خواهد کرد.

۱-۲- سیاست‌های کلان اقتصادی و اجتماعی:

بهره‌برداری از مراتع، در شیوه‌های گوناگون دامداری، جزئی از اقتصاد دامداری و اقتصاد ملی است. از این جهت، با مجموعه‌ای از عوامل اقتصادی و سیاست‌هایی که آن را تحت تأثیر قرار می‌دهد، ارتباط تنگاتنگی دارد. هرگونه تحولی در سیاست‌های مملکتی و هر نوسان و تغییری در بخش‌های دیگر اقتصادی، دامداری بهره‌برداری‌کننده از مراتع را تحت تأثیر قرار می‌دهد و به تبع این تأثیرپذیری، مرتع نیز از طریق کنش بهره‌برداران، مستقیم و یا غیر مستقیم تحت تأثیر قرار می‌گیرد.

مهم‌ترین عواملی که در زمره روابط کلان و سیاست‌های مملکتی قرار دارد و نظام دامداری بهره‌برداری از مراتع را متأثر می‌سازد، عبارتند از: مکانیسم بازار و قیمت‌گذاری گوش، مالکیت مراتع و قوانین، دستگاه‌های دولتی و اجرایی اداره‌کننده مراتع، مکانیسم بازار علوفه و قیمت علوفه، چگونگی رابطه دامداران با دستگاه‌های اجرایی، فروپاشی نظام عشایری و دگرگونی نظام دامداری و بهره‌برداری از مراتع.

برخی از این عوامل به‌صورت عناصر کلیدی در نظام بهره‌برداری از مراتع جلوه‌گر می‌شوند: مانند قیمت گوشت، مالکیت و قانون و سازمان‌ها

جایگزین آن نشده است. گرچه نظام سنتی گذشته نه قابل احیاء و نه پاسخگوی نیازهاست، اما فقدان نظام بهره‌برداری براساس موازین علمی و فنی موجودیت پوشش گیاهی و به‌ویژه مراتع را به شدت با خطر تخریب و نابودی روبه‌رو ساخته است و نتیجه چنین وضعیتی بهم خوردن تعادل «اکولوژیک» خواهد بود، زیرا در منطقه خشک و نیمه خشکی مانند ایران، تعادل اکولوژیک بسیار حساس و شکننده است و به‌ویژه از دست رفتن پوشش گیاهی، زوال منابع آب و خاک را به‌همراه خواهد داشت.

در این راستا، هرگونه تدبیری که در اداره مراتع اندیشیده شود، شامل سه رکن اساسی مرتع، سیاست‌های اقتصادی و اجتماعی در سطح کلان و دامداری می‌شود که توجه به ویژگی‌های هر یک ضروری است.

۱-۱- مرتع:

در طراحی نظام بهره‌برداری از مراتع، توجه به دو نکته اساسی ضروری است: اول آنکه مرتع عامل محدودکننده است و از نظر استمرار تولید و حفظ منابع آب و خاک، دارای توان و ظرفیت تولیدی بالفعل و بالقوه معینی است، به‌ویژه آنکه وضعیت بحرانی موجود، بهره‌برداری از این توان را در جهت احیای آن محدودتر نیز می‌سازد. بدون شک براساس موازین علمی و فنی، امکان احیاء و افزایش توان تولید مراتع وجود دارد، اما این افزایش توان تولید نیز، حد معینی خواهد داشت.

مسئله دیگر آن است که با توجه به محدودیت تولید مراتع، توسعه فعالیت‌های اقتصادی به‌ویژه

● از آنجا که گیاه، مرتع، دامدار و مسایل سیاست‌های کلان، همه پویا و زنده‌اند و روابط بین آنها صرفاً جنبه فنی و تکنیکی ندارد؛ تدوین استراتژی و طراحی نظام بهره‌برداری دربرگیرنده عامل محدودکننده مرتع و مقتضیات کلان اقتصادی و اجتماعی از یک سو و عامل دامداری از سوی دیگر است.

● دامدارانی که از مراتع بهره‌برداری می‌کنند با توجه به منشاء اجتماعی آنها و شیوه‌های متفاوت دامداری و روش‌های گوناگون بهره‌برداری، عامل مستقیم تأثیرگذاری بر مراتع و تأثیرپذیری از آن هستند.

● در اثر فروپاشی ساختار اجتماعی ایلات و عشایر، کوچ که یکی از ارکان زندگی اجتماعی و اقتصادی عشایر است، با تغییرات بنیادی روبه‌رو شده است.

بین آنها صرفاً «جنبه فنی و تکنیکی ندارد، تدوین استراتژی و طراحی نظام بهره‌برداری، دربرگیرنده عامل محدودکننده مرتع و مقتضیات کلان اقتصادی و اجتماعی از یک سو، و عامل دامدار از سوی دیگر است. از این رو، تحقق عینی نظام بهره‌برداری از مراتع، در صورتی امکان‌پذیر خواهد بود که دامدار به‌عنوان عنصر محوری نظام - که عامل اجتماعی و بهره‌برداری‌کننده مستقیم است - بتواند در سطوح گوناگون روابط زیر را برقرار کند:

۲-۱- در سطح دامداری:

نظامی پویا از درون و در رابطه با بیرون باشد. از نظر اقتصادی جایگاه مشخصی در اقتصاد کشور داشته باشد. تأمین‌کننده نیازهای اساسی دامدار و قادر به افزایش بازده و بارآور باشد. از نظر اجتماعی بالاترین حد کارزایی و فعالیت را تولید کند. آگاهی‌پذیر و مسئولیت‌پذیر بوده، قابلیت ترویج و توسعه را داشته باشد.

۲-۲- در سطح مرتع:

نه تنها نسبت به وضعیت مرتع آگاه باشد، بلکه در قبال آن عکس‌العملی همراه با احساس مسئولیت داشته، در افزایش بازده و احیای آن گام بردارد.

۲-۳- در سطح ارتباط با سایر بخش‌ها:

ارتباط منطقی و درستی با سایر بخش‌های اقتصادی و دستگاه‌های دولتی برقرار کند، به‌نحوی که از یک سو دامدار به‌عنوان اهرمی برای اجرای سیاست‌های دولت درآید و از سوی دیگر، بازتاب مسایل و مشکلات دامداری و مرتع به منظور شناخت و تصمیم‌گیری در سطح سیاست‌ها باشد.

۳- موضوع بررسی:

برای دست یافتن به هدف این طرح، با توجه به ارکان اساسی نظام بهره‌برداری از مراتع، بررسی‌ها در ۲ زمینه متفاوت، ولی هماهنگ انجام می‌پذیرد: یکی در زمینه مسایل پوشش گیاهی و مرتع، دیگری در زمینه مسایلی که جنبه اقتصادی

چگونه می‌توان جمعیت مازاد دام و دامدار را کاهش داد؟

مسئولیت دامدار و نقش آن در حفاظت از مراتع چیست؟

چگونه می‌توان در جهت ترویج و توسعه روش‌های مناسب بهره‌برداری از مراتع، گام برداشت؟

از نظر اقتصادی، در هر منطقه و یا در کل کشور چه الگویی از دامداری و مرتع‌داری پاسخگوی نیازهای مملکت و دامدار است؟ رابطه بهره‌برداری از مراتع و دامداری با بخش کشاورزی و صنعت چگونه است. و بسیاری سؤال‌های دیگر.

و دستگاه‌های دولتی. هرگونه تغییری در وضعیت بازار گوشت و قیمت‌گذاری، با عکس‌العمل دامداران همراه است که به‌طور مستقیم بر روی بهره‌برداری از مراتع تأثیر می‌گذارد. عنصر کلیدی دیگر این مجموعه مالکیت مراتع است، زیرا روشن نبودن قوانین مربوط به مالکیت، یکی از عوامل اساسی نابسامانی و بحران در وضعیت موجود است.

از سوی دیگر، تشکیلات دولتی نیز که اهرم‌های اصلی اداره مراتع را در اختیار دارند و در واقع هدایت‌کننده امور بهره‌برداری از مراتع هستند، در وضعیت حاضر از یک دستی و انسجام لازم و ضروری برخوردار نیستند.

۱-۳- دامدار:

در مجموعه مراتع و دامدار، مسایل اقتصادی و اجتماعی دامدارانی که از مرتع بهره‌برداری می‌کنند، در تمامی اشکال متنوع اجتماعی (عشایری و غیر عشایری) در جایگاه ویژه‌ای قرار دارند. دامداران که به شیوه‌های گوناگون به فعالیت مشغولند و متناسب با آن از مراتع بهره‌برداری می‌کنند، از یک سو به‌ناچار وابستگی و ارتباط تنگاتنگی با منابع مرتع دارند، تا حدی که تغییر وضعیت مراتع تمامی شئون زندگی اجتماعی و اقتصادی آنها را تغییر می‌دهد، و از سوی دیگر، به سایر بخش‌های اقتصادی وابسته بوده، از سیاست‌های کلان تأثیر می‌پذیرند. در این شرایط، دامداران که در چنبره دگرگونی‌های امروزه گرفتار آمده‌اند و وضعیت روشنی ندارند؛ برای بقای زندگی عکس‌العمل‌هایی بروز می‌دهند که به‌ناچار به تخریب منابع می‌انجامد. به‌طور مثال: در رابطه با وضعیت دامداران برخی سؤال‌هایی را می‌توان مطرح کرد که پاسخ به آنها ضروری است:

۲- هدف:

با توجه به تشریح وضعیت بحرانی منابع طبیعی کشور و با توجه به دگرگونی‌هایی که در شیوه‌های دامداری و به‌طور کلی وضعیت دامداران به‌وجود آمده است، هدف از اجرای این طرح، تدوین استراتژی بهره‌برداری و طراحی نظام بهره‌برداری از مراتع است که متضمن حفظ و بقای منابع طبیعی و توسعه اقتصادی و اجتماعی این بخش از اقتصاد کشور باشد. دستیابی به چنین هدفی، در گرو طراحی نظام بهره‌برداری با توجه به مجموعه عوامل و عناصری است که در آن نقش دارند. در واقع این طرح در جستجوی راه حل و یا راه‌حلی است که تدوین استراتژی بهره‌برداری از مراتع را مبتنی بر موازین علمی و فنی در چهارچوب یک نظام میسر می‌سازد. از آنجا که گیاه، مرتع، دامدار و مسایل سیاست‌های کلان، همه پویا و زنده‌اند و روابط

و اجتماعی دارند که مطالعاتی در سطح مناطق و فرا منطقه‌ای و ملی را دربر می‌گیرد. نکته درخور توجه در این بررسی‌ها از نظر روش برخورد با موضوع، آن است که اگرچه برخی از مطالعات بنا به ضرورت و به‌ناچار، سبکی پژوهشی به خود گرفته است، اما در اساس محور بررسی به گونه‌ای است که جنبه کاربردی آنها در نظر بوده، مراد فراهم آوردن زمینه لازم تئوریک (نظریه‌ای) است. از نظر روش برخورد با موضوع، محور بررسی‌ها شناخت دگرگونی‌هایی است که در وضعیت گذشته و حال بهره‌برداری از مراتع در جوامع گوناگون ایجاد شده است و شناخت گرایش‌های آینده این دگرگونی‌ها برای تدوین استراتژی بهره‌برداری و طراحی نظام بهره‌برداری از مراتع ضرورت تام دارد.

۱-۳- بررسی مسایل مرتع:

مطالعات مربوط به مسایل پوشش گیاهی و

مرتع، در مناطق تحت بررسی (در چهار منطقه) و با توجه به دو عامل اساسی صورت می‌پذیرد. یکی محدودیت توان مراتع و دیگری اثر محدودیت منابع مرتعی در توسعه فعالیت‌های تولیدی که تعیین جایگاه مرتع را به‌عنوان یکی از منابع اقتصادی دربر می‌گیرد. از این دیدگاه، خطوط کلی - که محور مطالعه در هر منطقه قرار می‌گیرد - به صورت زیر است:

- طبقه‌بندی مراتع بر مبنای موقعیت جغرافیایی و اکولوژیکی و تعیین توان تولیدی فعلی و بالقوه آنها.

- تشریح و تحلیل عوامل عمده تخریب مراتع و پوشش گیاهی.

- تعیین روش‌های بهره‌برداری از مراتع در گذشته و حال.

- تعیین مشکلات، تنگناها و محدودیت‌های احیاء و اصلاح و بهره‌برداری از مراتع.

- ارائه برنامه روش‌های مدیریت، احیاء و اصلاح مراتع.

- تلفیق برنامه ارائه شده در تدوین استراتژی و طراحی نظام بهره‌برداری از مراتع.

۲-۳- بررسی‌های اقتصادی و اجتماعی:

مطالعات این بخش در دو سطح منطقه‌ای (در چهار منطقه) و فرا منطقه‌ای و کلان انجام می‌پذیرد.

۱-۲-۳- در سطح مناطق:

دامدارانی که از مراتع استفاده می‌کنند، با توجه به منشأ اجتماعی آنها و با شیوه‌های متفاوت دامداری و روش‌های گوناگون بهره‌برداری، عامل مستقیم تأثیرگذاری بر مراتع و تأثیرپذیری از آن به‌شمار می‌روند. در حقیقت، دامداران از طریق رابطه مستقیم و متقابل که با منابع پوشش گیاهی و مرتعی برقرار کرده‌اند، می‌توانند هم عامل تخریب و هم عامل حفظ این منابع باشند. بنابراین، شناخت چگونگی عملکرد و دگرگونی‌های اجتماعی و اقتصادی آنها در تدوین استراتژی بهره‌برداری از مراتع، از عناصر اصلی تشکیل‌دهنده در طراحی نظام بهره‌برداری است. از این نظر، وضعیت این دامداران در مناطق مورد نظر طرح بر اساس خطوط کلی زیر بررسی می‌شود:

- بررسی و تعیین شیوه‌های دامداری و رابطه آنها با بهره‌برداری از مراتع.

- تعیین اشکال و روش‌های بهره‌برداری از مراتع.

- بررسی وضعیت دام.

- بررسی نظام مالکیت مرتع و تغییرات آن.

- بررسی رابطه دامداری مبتنی بر مرتع و کشاورزی، به‌ویژه کشت علوفه.

- بررسی میزان شناخت و آگاهی بهره‌برداران هر یک از شیوه‌های دامداری، نسبت به بهره‌برداری صحیح از مراتع.

- بررسی عوامل مؤثر در تغییر وضعیت مرتع از نظر تخریب و همچنین از نظر تغییر وضع موجود.

- بررسی تغییرات حاصله در شیوه‌های دامداری و روش‌های بهره‌برداری با توجه به:

۱- عناصر اساسی و کلیدی تغییر.

۲- علل و عوامل تغییر.

۳- تغییر ساختارهای اجتماعی و اقتصادی.

- شناخت تنگناها، محدودیت‌ها و موانع بهره‌برداری اصولی از مرتع.

- تدوین خطوط اساسی استراتژی و طراحی نظام بهره‌برداری از مراتع.

۲-۲-۳- در سطح فرا منطقه‌ای و کلان:

بررسی مسایل کلان و فرا منطقه‌ای که به نحوی مستقیم و یا غیر مستقیم در بهره‌برداری از

مراتع مؤثر بوده، زندگی اقتصادی و اجتماعی بهره‌برداران را تحت تأثیر قرار می‌دهند، برای اساس است که تدوین استراتژی و طراحی نظام بهره‌برداری از مراتع در صورتی امکان‌پذیر خواهد بود که برخی از این مسایل - که نقش عامل و عنصری کلیدی پیدا کرده‌اند- مورد تحلیل و بازنگری قرار گیرند.

۱-۲-۳- بررسی نظام اداری- اجرایی:

حفظ منابع طبیعی نیازمند برنامه‌ای جامع است و تحقیق اهداف هر برنامه نیز به وجود سازمانی کارآمد و شایسته وابسته است که باید روابط درونی آن سازمان، روش‌های تصمیم‌گیری و اجراء و مهم‌تر از همه، ارتباط سازمان با گروه‌هایی که از خدمات آن بهره‌مند می‌شوند به‌نحوی تنظیم و طراحی شود که بتواند پاسخگوی نیازهای حال و آینده برنامه مورد نظر باشد.

مرتع، بخش قابل توجهی از منابع طبیعی کشور را تشکیل می‌دهد که تعیین جایگاه دولت در مدیریت و تعیین روش‌ها و نظام بهره‌برداری از آن، از خطوط اصلی هر برنامه جامع در این زمینه است. در طراحی روش‌های مدیریت و بهره‌برداری از مراتع باید به این نکته مهم توجه داشت که استفاده‌کننده از خدمات نهادی که مسئول امور مراتع کشور است، جمعیت گسترده دامدار است که به‌صورت متمرکز و پراکنده در واحدهای اقتصادی- اجتماعی بزرگ و کوچک، ساکن و کوچنده، با ساختارهای معیشتی مختلف روستایی یا عشایری در سطح کشور پراکنده و فعالیت آنان نقش عمده‌ای در حفاظت، احیاء، اصلاح و یا تخریب مراتع دارد.

بنابراین، طراحی و ایجاد سازمانی بر پایه «اصول فن مدیریت»، اگرچه شرط لازم است، ولی به تنهایی نمی‌تواند پایه قضاوت در مورد موفقیت چنین سازمانی قرار گیرد.

تنظیم و طراحی روابط برون سازمانی با بهره‌برداران مرتع (مشخص کردن نظام قانونی بهره‌برداری، مالکیت و روش‌های اداری که از سرگردانی مراجعان و بهره‌برداران جلوگیری کرده، به ثبات حقوق و تکالیف آنان منجر شود، تأمین بهره‌برداری سودبخش از دیدگاه اقتصادی- اجتماعی و احیاء و اصلاح مراتع، ارتباط با دستگاه‌های آموزشی و تحقیقاتی به‌منظور پرورش نیروی متخصص، توانایی جذب تخصص‌های لازم برای تحقق اهداف و نیازهای سازمان، هماهنگی با دستگاه‌های مختلف، قابلیت ارتباط با ساختارهای اقتصادی- اجتماعی دامداران و...) می‌تواند معیار اصلی داوری قرار گرفته، نظامی را ایجاد کند که سازمان مسئول مراتع بتواند سهم

شایسته خود را در پیشرفت اقتصادی- اجتماعی همراه و هماهنگ با سایر بخش‌های تولیدی کشور برعهده گیرد و سرانجام، جایگاه مناسب خود را در افزایش تولید ملی به‌دست آورد.

در این زمینه، تعدد مراکز تصمیم‌گیری، فقدان ارتباط میان دستگاه‌هایی که در این امر مشارکت دارند و نبود برنامه جامع قابل اجرایی برای اصلاح، احیاء و بهره‌برداری صحیح از مراتع، همراه با تعیین جایگاه دولت در این بخش، تمرکز و پیچیدگی ساز و کارهای تصمیم‌گیری، دوباره و چندباره کاری، فقدان ارتباط لازم با دامداران و عدم آگاهی از ساختار اقتصادی- اجتماعی آنان و بسیاری آشفتگی‌های دیگر به چشم می‌خورد. تعدد مراکز در گذشته، هدر رفتن سرمایه، زمان، سرگردانی دامداران و سایر بهره‌برداران از مراتع، ناتوانی در جلوگیری از تخریب و نابودی سریع این بخش از منابع باارزش طبیعی را به همراه داشته است.

بررسی نابسامانی‌های مرتع مبین موارد ذیل است:

- سیر تحول دستگاه‌های مختلفی که عهده‌دار امور مراتع بوده‌اند و ارزیابی عملکرد آنها در بهبود روش‌های بهره‌برداری.

- شناخت ساخت اداری- اجرایی دستگاه‌های مربوط.

- بررسی نیروی انسانی.

- ارزیابی و تحلیل روش‌های انجام کار.

- بررسی مکانیسم تصمیم‌گیری- ارتباط افقی و عمودی.

- بررسی مکانیسم ارتباطی دستگاه‌های مسئول مرتع با دامداران.

- ارتباط دستگاه‌های مسئول مراتع با سایر دستگاه‌ها.

- بررسی نظر دامداران در مورد نحوه عملکرد و چگونگی رابطه آنها با تشکیلات دولتی.

- نارسایی‌ها و مشکلات موجود در برقراری

ارتباط سازمانی در سطح منطقه‌ای و ملی با تشکیلات و ساختارهای سنتی دامداران.

- تنگناهای ناشی از عدم هماهنگی میان دستگاه‌های مختلف، عدم هماهنگی میان مقررات اداری و تداخل وظایف در واحدها و سازمان‌ها.

- ارائه راه حل و رهنمودها در ارتباط با طراحی نظام اداری- اجرایی.

۳-۲-۲- بررسی مسئله کوچ و اسکان عشایر:

در اثر فروپاشی ساختار اجتماعی ایلات و عشایر، کوچ که یکی از ارکان زندگی اجتماعی و اقتصادی عشایر است، با تغییرات بنیادینی روبه‌رو شده است.

امروزه، کوچ سنتی عشایر نظم و نسق گذشته را از دست داده است و اشکال دیگری از کوچ، منجمله کوچ با وسایل موتوری و ماشین در کنار کوچ سنتی شکل گرفته است که از هم‌پاشیدگی زندگی عشایری و دگرگونی‌های ساختاری عشایر را تشدید کرده است، تا آنجا که گرایش به اسکان سال به سال تقویت شده است. اگر در گذشته‌های نه چندان دور، اسکان اجباری یکی از سیاست‌های حاکم رژیم سابق به‌شمار می‌رفت و عشایر در برابر آن ایستادگی می‌کردند، در وضعیت موجود، این عشایرند که در اثر دگرگونی‌های ایجاد شده، خود راه یک جانشینی را برمی‌گزینند و به میل خود اسکان می‌یابند.

در این شرایط، بهم خوردن نظم و نسق کوچ و اسکان بدون برنامه، به یکی از مشکلات بهره‌بردار از مراتع تبدیل شده است، به حدی که می‌توان گفت در زمره یکی از عوامل تخریب مرتع قرار گرفته است. از آنجا که دامداری عشایری بخش عظیمی از مراتع را مورد بهره‌برداری قرار می‌دهد، بررسی تغییرات کوچ و مسئله اسکان یکی از عناصر تدوین استراتژی و نظام بهره‌برداری از مراتع را تشکیل می‌دهد.

برای دستیابی به سیاستی روشن درباره کوچ و اسکان، بررسی تغییرات و روند کوچ و اسکان ضروری به نظر می‌رسد. علاوه بر این، برای فراهم آوردن زمینه تسوریک، این سؤال مطرح می‌شود که منشأ کوچ چیست؟ آیا کوچ منشأ جغرافیایی و اقلیمی دارد و یا از منشأ تاریخی- اجتماعی برخوردار است؟ به عبارت دیگر، آیا کوچ بیش‌تر پدیده‌ای طبیعی و فطری است و یا تغییرات تاریخی بیش از عوامل محیطی بر آن تأثیر گذاشته است؟ براین اساس، زمینه‌های این بررسی عبارتند از:

- بررسی نظرات موجود درباره کوچ و اسکان.
- بررسی تغییرات حاصله در اشکال کوچ و

● در گذشته در دامداری عشایری قسمت اعظم علوفه مورد نیاز دام‌ها از طریق بهره‌برداری از مراتع تأمین می‌شد، اما در شرایط موجود، استفاده از علوفه و خوراک دام خارج از مراتع به‌گونه‌ای است که دامداری بدون تغذیه دستی، به صورت امری غیرممکن درآمده است. این تغییر سبب آن شده است که دامداری مبتنی بر مرتع برای تأمین علوفه مورد نیاز، تحت تأثیر نوسانات قیمت و بازار علوفه قرار گیرد.

● مجموعه بررسی‌ها و مطالعاتی که در زمینه مرتع و مسایل اقتصادی و اجتماعی در سطح منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای صورت می‌گیرد، زمینه لازم را فراهم می‌آورد که در یک مجموعه به هم پیوسته، عوامل و عناصر مختلف هر یک با جایگاه معین و مشخص و مرتبط با چهارچوب نظام بهره‌برداری از مراتع، طراحی و استراتژی اجرای آن نیز تدوین شود.

روند اسکان دهی و اسکان‌گزینی.

- بررسی اثرات سیاست و برخورد دولت و تحولات اقتصادی و اجتماعی بر کوچ و اسکان.
- الزامات عمومی کوچ و ضرورت‌های زیستی آن.

- سابقه کوچ و بررسی تحولات عام آن.
- ساختار ایلی کوچندگان، سازمان کوچ و تحولات آن.

- سنجش نظر کوچندگان در زمینه مسایل و مشکلات کوچ.

- تاریخچه اسکان عشایر و مقاطع مهم آن.
- بررسی تنگناها و مشکلات کوچندگان.

- تشخیص وضعیت موجود و روند آتی کوچ و اسکان، با توجه به تحولات بوجود آمده در جوامع عشایری مورد مطالعه.

- ارائه راه حل و تعیین سیاست‌های مربوط به کوچ و اسکان با توجه به وضعیت جوامع عشایری.

۳-۲-۳- بررسی وضعیت علوفه و خوراک دام:

یکی از تغییرات مهم در شیوه‌های دامداری مبتنی بر بهره‌برداری از مراتع، استفاده از تغذیه دستی است. در گذشته - به‌ویژه در دامداری عشایری - قسمت اعظم علوفه مورد نیاز دام‌ها از طریق بهره‌برداری از مراتع تأمین می‌شد. اما در شرایط موجود، استفاده از علوفه و خوراک دام خارج از مراتع به گونه‌ای است که دامداری بدون تغذیه دستی غیرممکن شده است.

این تغییر سبب شده است که دامداری مبتنی بر مرتع برای تأمین علوفه مورد نیاز خود، تحت تأثیر نوسانات قیمت و بازار علوفه قرار گیرد. از

این نظر، وضعیت علوفه در زمینه‌های مطالعاتی زیر بررسی می‌شود:

- بررسی منابع علوفه و خوراک دام.
- بررسی واردات خوراک دام و سیاست‌ها و ضوابط حاکم بر واردات.

- بررسی سیاست‌ها و ضوابط حاکم بر نحوه توزیع علوفه و بررسی اثرات آن.

- بررسی کانون‌های تولید علوفه و مکانیزم‌های بازار و نحوه قیمت‌گذاری.

- بررسی تنگناها و مشکلات و ارائه راه حل. در اینجا اشاره به این نکته ضروری است که مجموعه بررسی‌ها و مطالعاتی که در زمینه مرتع و مسایل اقتصادی و اجتماعی در سطح منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای صورت می‌گیرد، زمینه لازم را فراهم می‌آورد تا در یک مجموعه به هم پیوسته، عوامل و عناصر مختلف هر یک با جایگاه معین و مشخص و مرتبط با چهارچوب نظام بهره‌برداری از مراتع، طراحی و استراتژی اجرای آن نیز تدوین شود.

۴- انتخاب مناطق:

در این طرح همان‌طور که در طرح مسئله و تشریح موضوع آمد، چهار منطقه زیر انتخاب شده است:

- دامنه جنوب البرز از شرق تهران تا شاهرود.

- شمال خراسان و ترکمن صحرا.

- چهارمحال بختیاری تا خوزستان.

- کهگیلویه و بویراحمد.

این مناطق به گونه‌ای انتخاب شده‌اند که از

يك سو بيانگر مناطق دامداری عشایری و غیر عشایری بوده، از سوی دیگر دربرگیرنده پیچیدگی مسایل و مشکلاتی باشد که از نظر بهره‌برداری از مراتع در کشور وجود دارد، تا بتوان نتایج بدست آمده را به مناطق دیگر تعمیم داد.

۵- سازماندهی اجرایی:

ستاد اجرایی طرح در مرکز تحقیقات کشاورزی و دامپروری واحد تحقیقات و منابع طبیعی وزارت جهاد سازندگی مستقر است. در انجام بررسی‌ها و عملیات میدانی از کارشناسان مؤسسات دانشگاهی و اجرایی زیر کمک گرفته شده است:

- دانشگاه تهران، دانشگاه اصفهان، دانشگاه مازندران، وزارت کشاورزی، سازمان جنگل‌ها و مراتع، سازمان برنامه و بودجه در تهران و در مناطق مورد مطالعه، وزارت جهاد سازندگی در تهران و مناطق مورد مطالعه و کارشناسان آزاد.

مصاحبه با دکتر «فدایی» رئیس مرکز تحقیقات کشاورزی و دامپروری وزارت جهاد سازندگی پیرامون «بررسی نظام بهره‌برداری مراتع»

● آقای دکتر با تشکر از وقتی که برای این مصاحبه دادید، لطفاً بفرمایید ضرورت و دلایل اجرای طرح «بررسی نظام بهره‌برداری مراتع» چیست؟

○ با توجه به اهمیت کشت اقلام استراتژیک مانند گندم - در روند سیاست‌های کشور - و محدودیت ارض و نیازهای دامی کشور به علوفه و محدودیتی که برای کشت علوفه داریم از یک سو، و روند تخریب مراتع که با وجود طرح‌ها و خرج‌هایی که تاکنون شده است متأسفانه هنوز هم ادامه دارد از سوی دیگر، چاره‌ای به‌جز پرداختن به اصلاح و احیای مراتع و افزایش ظرفیت بهره‌برداری از آن نداریم. تجربیات گذشته نشان می‌دهد که عدم وجود یک نظام صحیح بهره‌برداری از مراتع، عمده‌ترین عامل ناموفق بودن طرح‌های مرتعی و ادامه روند تخریب مراتع است. لذا ما بر آن شدیم که با یک کار اساسی وریشه‌ای، این خلاء را برطرف کنیم.

● تنظیم این طرح چه مدت طول کشید و چند نفر کارشناس برای تنظیم آن همکاری کردند؟

○ این طرح قرار بود ظرف ۲ سال به اتمام برسد که به خاطر مشکلاتی که پیش آمد، دچار ۶ ماه تأخیر شد. در تدوین آن نیز سعی شده است از تجربیات گذشته و سایر ارگان‌های علمی و اجرایی کشور استفاده شود. در این طرح، به‌جز کارشناسان وزارت جهاد سازندگی، حدود ۶۰ نفر از سایر مراکز اجرایی، تحقیقاتی و دانشگاهی همکاری داشتند.

● آیا در این مورد از تجربیات سایر کشورها نیز استفاده شده است؟

○ بله. در این زمینه علاوه بر مطالعه تجربیات سایر کشورها، بازدیدهای مطالعاتی از کشورهای شوروی، چین، ژلاندنو و استرالیا نیز پیش‌بینی شده بود که به برخی از این کشورها سفر کردیم.

● اگر ممکن است در مورد اجرای این طرح نیز مطالبی بفرمایید.

○ کار ما صرفاً بررسی و مطالعه مسایل مرتع

و دام و ارائه راه حل‌هایی در این زمینه است و اجرای آن برعهده ما نیست. نتایج حاصله به میزان رعایت و اجرای صحیح رهنمودهای ارائه شده بستگی دارد. البته مجری آن جهاد سازندگی خواهد بود و نتایج قطعی آن تا پایان امسال انتشار می‌یابد.

● اجرای این طرح چند درصد مشکل‌گشای مسایل دامی و مرتعی کشور خواهد بود؟

○ همان‌طور که گفته شد، اساسی‌ترین مشکل کشور در زمینه احیاء و اصلاح بهره‌برداری مراتع و نبودن یک نظام صحیح بهره‌برداری از مراتع است و نتایج مطالعات این طرح، تصویر روشن و مشخصی را جهت پی‌ریزی چنین نظامی پیش روی مسئولان اجرایی مملکت می‌گذارد.

● آقای دکتر نقاط قوت و ضعف این طرح را در چه می‌دانید؟

○ نقاط قوت این طرح را فعالیت مستمر و جدی در بکارگیری تجربیات گذشته، استفاده از محققین و صاحب‌نظران کلمه سازمان‌ها، دست‌اندرکار مراتع کشور - اعم از اجرایی، تحقیقاتی و دانشگاهی - و استفاده مناسب از تجربیات سایر کشورها می‌دانم البته چون این طرح برای اولین بار است که به‌طور جامع در ایران مورد مطالعه قرار می‌گیرد، مسلماً دارای نقایصی نیز خواهد بود که انشاءاً... در کوشش‌های بعدی اصلاح خواهد شد.

● اگر صحبت دیگری دارید بفرمایید.

○ با توجه به اینکه سعی شده است در این طرح کلیه مسایل اقتصادی، اجتماعی و فنی قضیه در نظر گرفته شود، از مسئولان اجرایی کشور انتظار داریم که در برنامه‌ریزی‌های آینده کشور از نتایج این طرح استفاده کنند.

■ زیرنویس:

۱- در این طرح منظور از نظام دامداری، نظام دامداری مبتنی بر بهره‌برداری از مراتع است.